

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційне дослідження

Павленко Марини Сергіївни

на тему: «**Психологічні особливості запобігання мобінгу серед учнів середніх класів**», подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науково-дослідними темами. Шкільне насильство, включаючи мобінг, є актуальною та поширеною проблемою, яка приймає різні форми прояву та несе серйозні наслідки для загального навчального середовища і впливає на дітей та підлітків у різних країнах світу. У сучасних умовах, з урахуванням зовнішніх загроз, таких як війна в Україні та інші небезпечні ситуації, створення безпечного навчально-виховного середовища стає надзвичайно важливою задачею.

Дослідження психологічних особливостей та механізмів запобігання мобінгу серед учнів середніх класів вкрай актуальне у сучасному освітньому контексті. Мобінг може важко виявлятися і завдавати серйозні наслідки для психічного здоров'я та академічного розвитку дітей та підлітків. Підлітковий період, зокрема середні класи, є критичним для формування особистості. Учні у цьому віці активно взаємодіють у соціальних групах, розвивають соціальні навички та встановлюють власну ідентичність. Мобінг суттєво порушує цей процес та має великий вплив на психологічний стан дитини. Дослідження даної проблеми розкриває психологічні механізми, що лежать в основі мобінгу, визначає особливості особистості як потенційні фактори ризику чи захисту. Розуміння цих аспектів дає можливість створити програми та педагогічні методи, спрямовані на формування позитивного соціального середовища в школі, зниження ризику мобінгу та сприяння здоровому розвитку учнів. Крім того, з урахуванням стрімкого розвитку технологій та поширення віртуального простору, важливо також вивчати психологічні аспекти мобінгу в онлайн-середовищі, що робить тему дослідження ще більш важливою та актуальною. Вивчення психологічних особливостей учнів середніх класів у контексті запобігання мобінгу має потенціал зробити значний внесок у психологію, педагогіку та соціальні науки, сприяючи створенню безпечних та підтримуючих умов для розвитку молодого покоління.

Саме в період підліткового віку формуються ключові аспекти міжособистісної взаємодії, які мають велике значення для особистісного розвитку, такі як соціальна інтеграція, формування ідентичності, регулювання емоцій, розвиток комунікативних навичок, формування дружби та конструктивне врегулювання конфліктів й основна мета у попередженні

насильства полягає в запобіганні та протидії негативним наслідкам мобінгу, зокрема серед підлітків шкільного віку.

Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Хмельницького національного університету (витяг з протоколу № 5 від 26.10.2017 року) та узгоджено у бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 1 від 28.01.2020 року).

Дослідження М. С. Павленко є результатом комплексного теоретично-експериментального дослідження чинників, що сприяють виникненню мобінгу серед учнів середньої школи. В рамках цього дослідження були визначені та науково обґрунтовані як теоретичні, так і практичні аспекти. У роботі було визначено поняття «мобінгу» як явища, яке порушує поведінку дитини і виникає під впливом її індивідуальних та соціально-психологічних особливостей, а також досліджено його різновиди залежно від факторів впливу.

Здійснено аналіз результатів дослідження, спрямоване на вивчення ключових чинників, які сприяють виникненню мобінгу в шкільному середовищі. Розглядаються ті чинники, що можуть впливати на емоційний стан дітей та їх міжособистісну взаємодію в шкільному оточенні. Розроблено програму психологічної профілактики мобінгу та науково обґрунтовано методи запобігання цьому явищу серед учнів середньої школи. Проведено аналіз та узагальнення досвіду європейських країн у сфері профілактики мобінгу, що включає в себе напрями, форми та методи боротьби із соціальним явищем.

Значення для науки і практики отриманих результатів. Дисертаційне дослідження містить оригінальні наукові положення, що раніше не були представлені, а обґрунтовані результати, що узагальнюються, розв'язують актуальну наукову проблему запобігання мобінгу серед учнів середніх класів. Загалом, дисертація є внеском у вивчення проблеми попередження мобінгу серед школярів та може бути корисною як для практикуючих психологів, так і для науковців у галузі психології та освіти.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше*: визначено поняття «мобінгу» як явища порушень у поведінці дитини, що викликане індивідуальними та соціально-психологічними особливостями особистості; проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи щодо виявлення факторів, які є основними при виникненні в учнівському середовищі мобінгу та психологічних особливостей профілактики даного явища; узагальнено досвід європейських країн щодо напрямків, форм та методів профілактики мобінгу; запропоновано програму психологічної

профілактики мобінгу та емпірично обґрунтовано шляхи запобігання його проявам серед учнів середніх класів; розроблено рекомендації для учнів, вчителів та батьків з метою запобігання уникнення мобінгу у закладі освіти; *удосконалено* наукове розуміння поняття мобінгу у шкільному середовищі як цілеспрямованого, систематичного та агресивного впливу на жертву з метою ізолювати, залякати, принизити або завдати іншої моральної або фізичної шкоди; розуміння індивідуально-психологічних детермінант мобінгу; *подальшого розвитку набула* розробка системи заходів, спрямованих на профілактику мобінгу у закладах освіти з метою виховання навичок вирішення конфліктів мирним шляхом; опис напрямів надання допомоги жертвам та кривдникам, застосування психопрофілактичних заходів з метою виховання навичок вирішення конфліктів мирним шляхом.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що *підготовлено та впроваджено* програму психологічної профілактики мобінгу в освітній процес закладів освіти, в практику діяльності соціально-психологічних служб закладів загальної середньої освіти; теоретичні положення та результати емпіричного дослідження в процесі професійної підготовки здобувачів першого «бакалаврського» рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія. Одержані результати дослідження можуть бути використані у діяльності соціально-психологічних служб закладів загальної середньої освіти, зокрема у діагностичному, консультативному, просвітницькому, профілактичному та корекційно-відновлювальному напрямку роботи. Матеріали можуть бути використані у процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти психологічного профілю та під час розробки модулів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти, у роботі спеціалістів соціально-психологічних служб закладів освіти під час планування заходів у напрямку протидії булінгу, мобінгу та кіберцькуванню, а також під час проведення просвітницьких заходів, семінарів, тренінгів з педагогічними працівниками, класними керівниками, адміністрацією та батьками учнів. Розроблена програма психологічної профілактики мобінгу серед учнів п'ятих класів може бути використана соціальними педагогами та психологами з метою запобігання проявам насильницької поведінки і надання психологічної підтримки під час адаптаційного періоду учнів середньої школи.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Державного університету інфраструктури та технологій (довідка № 667/01-9 від 28.12.2022), Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (довідка № 209 від 20.07.2023), Ліцею міжнародних відносин № 51 (м. Київ) (довідка № 01-29/238 від 17.08.2023 р.), Центру професійного

розвитку педагогічних працівників м. Києва (довідка № 063/06-61 від 16.06.2023 р.).

Дисертаційне дослідження складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 183 найменування, та 10 додатків. Обсяг основного тексту складає 268 сторінки і містить 41 таблицю та 19 рисунків.

Оцінка змісту та завершеності дисертації.

Дисертаційна робота М. С. Павленко представляє собою структуроване та послідовне дослідження, яке детально розглядає різні підходи до визначення поняття «мобінгу», а також описує теоретичне обґрунтування та проведення емпіричного дослідження щодо характеристик мобінгу серед учнів середньої школи.

Зміст дисертації достатньою мірою розкриває її ключові аспекти та відповідає меті дослідження і поставленим завданням. Науковий апарат дисертаційного дослідження збалансований. Об'єкт, предмет, мета дослідження, зазначені у вступі, відповідають задекларованій темі. Також у цій частині дисертації висвітлено наукову новизну, практичне значення, подано відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження, особистий внесок здобувача, структуру та обсяг дисертації. Зазначений комплекс методів дослідження, в якому гармонійно поєднуються теоретичні, емпіричні та методи математичної статистики, адекватний поставленим завданням.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні підходи до визначення феномену мобінгу»* представлено аналіз різних теоретичних підходів до визначення та розуміння явища мобінгу в психологічній літературі, як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками; висвітлено психологічні аспекти мобінгу, включаючи його основні ознаки та характеристики, а також поведінкові прояви у взаємодії між учнями середніх класів; детально описано можливі причини виникнення мобінгу та його наслідки для всіх учасників шкільного цькування. В рамках роботи проведено аналіз різних видів та структури мобінгу, а також вивчено психологічні чинники, які можуть сприяти виникненню мобінгу серед учнів середніх класів.

Даний розділ дослідження формує теоретичну основу для подальшого вивчення та аналізу явища мобінгу, надаючи значущі концептуальні та психологічні відомості, які є важливими для розробки програм запобігання та втручання. Також у цьому розділі дисертантка описує результати аналізу міжнародного досвіду впровадження програм психологічної профілактики мобінгу серед школярів, що може бути використано для розробки програм та стратегій запобігання мобінгу в українських навчальних закладах.

У другому розділі *«Емпіричне дослідження мобінгу серед учнів середніх класів»* представлено детальний опис організації та методології проведення констатувального етапу експериментального дослідження мобінгу у

навчальних закладах, включаючи вибір діагностичних методик для збору даних, процедуру дослідження та застосовані статистичні методи для аналізу отриманих результатів. У даному розділі подаються результати самого експериментального дослідження, що було спрямоване на вивчення особливостей мобінгу та його проявів серед учнів середніх класів. Надаються числові показники, статистичні дані зібрані під час проведення дослідження.

За результатами проведення констатувального етапу визначено основні психологічні характеристики осіб, які можуть бути кривдниками, жертвами на рівні їхньої емоційно-афективної сфери, поведінки та емоційних станів, самооцінки та структурно-рольових параметрів; емпірично встановлено взаємозв'язок мобінгу з особистісними рисами (самооцінкою, конфліктністю, статусно-рольовою позицією, тривожністю, агресивністю).

Узагальнено систему заходів психологічної профілактики мобінгу у середній школі та визначено, що серед головних напрямів на яких вона може ґрунтуватись є аналіз наявної ситуації в закладі освіти та здійснення моніторингу безпечності закладу освіти; розробка правил поведінки та алгоритмів дій, нормативно-правової бази закладу; розробка щорічного плану заходів з запобігання мобінгу; впровадження просвітницьких заходів та навчання для учнів, педагогічних працівників та батьків.

У третьому розділі «Програма психологічної профілактики мобінгу серед учнів п'ятих класів» надано докладний опис принципів та методів організації та проведення формувального етапу дослідження, розглянуто процес підготовки та вибір методів для збору даних, використані інструменти для вивчення мобінгу серед учнів, та система заходів, які включені до програми психологічної профілактики мобінгу. Проаналізовано результати психопрофілактичної роботи, проведеної в експериментальних групах, з оцінкою ефективності заходів.

Даний розділ дослідження має велике значення для аналізу статистичних даних щодо поширеності мобінгу серед учнів середніх класів та є ключовим у розумінні психологічних особливостей профілактики мобінгу, включає конкретні заходи та рекомендації для запобігання даного явища.

Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати, що поставлені завдання розв'язано, гіпотезу підтверджено, мету наукового пошуку загалом досягнуто.

Повнота наукових положень у дисертації та публікаціях.

Результати дослідження були оприлюднені у чотирнадцяти наукових публікаціях, із них 5 наукових статей (2 – у співавторстві) – у фахових наукових виданнях України у галузі психології, 1 стаття в колективній міжнародній монографії, 2 статті у збірниках, що входять до міжнародних наукометричних баз, 6 статей апробаційного характеру та інші наукові видання. Дисертантка презентувала отримані результати на шести

конференціях, що включали як очну, так і дистанційну участь. Авторка дисертації виступила з основними аспектами своєї роботи на фахових семінарах для методичного об'єднання практичних психологів та соціальних педагогів м. Києва.

Ідентичність змісту анотацій і основних положень дисертації.

Структурна побудова та зміст анотацій українською й англійською мовами ідентичні основним положенням дисертації. За змістом дисертаційна робота М. С. Павленко повністю відповідає спеціальності 053 Психологія. При детальному розгляді дисертаційної роботи порушень академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Незважаючи на те, що дисертаційне дослідження виконане відповідно до вимог, можна відзначити зауваження, які потребують корекції:

1. У дисертаційному дослідженні варто було б провести додаткові математичні розрахунки, які б посилили загальне враження та слугували методологічною базою отриманих результатів дослідження.

2. У загальних висновках дисертантка зазначає, що досліджувалась проблема соціально-психологічних особливостей прояву тривожності у осіб юнацького віку, проте сама робота має на меті дослідження психологічних особливостей профілактики мобінгу серед учнів середніх класів.

3. Вважаємо, що робота значно б виграла, якби авторка зазначила відмінності між індивідуально-психологічними характеристиками агресорів та жертв мобінгу отримані експериментальним шляхом.

4. Важливо зазначити, що більшу кількість таблиць третього розділу варто було винести у додатки, адже підрозділ 3.3 перенасичений статистичною інформацією.

5. У роботі виявлено низку орфографічних та стилістичних неточностей, які потребують виправлення для покращення загального враження від роботи.

Однак висловлені зауваження мають дискусійний характер і не позбавляють дисертаційну роботу науково-теоретичної та практичної цінності.

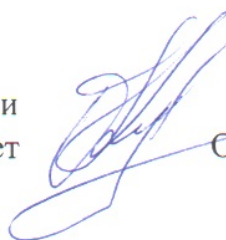
Загальний висновок. Рецензована робота є завершеною, самостійною науковою працею, що містить наукові результати, яким властива наукова новизна, теоретичне та практичне значення, що свідчить про оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності та особистий внесок здобувача у вирішення проблеми мобінгу серед учнів середніх класів. У дисертації були сформульовані завдання та визначені ключові аспекти дослідження, що ретельно розглянуті у відповідності до об'єкта дослідження. Робота обґрунтована та системно структурована, містить важливі висновки та рекомендації щодо проблеми мобінгу серед учнів середніх класів.

Дисертаційне дослідження Марини Сергіївни Павленко на тему «Психологічні особливості запобігання мобінгу серед учнів середніх класів»,

подане на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія повністю відповідає вимогам пп.6, 7, 8, 9 «Порядку присудження доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44 та Наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та рекомендується до подання для розгляду та захисту у разовій спеціалізованій вченій раді й присудження автору ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Рецензент:

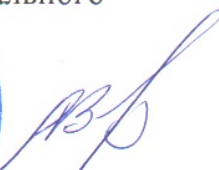
кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

Олена КУЛЕШОВА

Підпис засвідчую:

Проректор з науково-педагогічної
роботи Хмельницького національного
університету,
кандидат економічних наук,
доцент

Віктор ЛОПАТОВСЬКИЙ